

Behov av att problematisera berättelsen om språkförtryck och övergrepp i Tornedalen.

Föreningen Tornedalingar i Uppsala bildades 2013. Inför etableringen fanns ett val att göra; att bilda en fristående förening eller en förening som skulle vara en lokalavdelning till STR-T. Valet föll på det senare alternativet då det bedömdes vara en styrka att tillhöra en redan etablerad organisation. Utgångspunkten var att STR-T ansågs företräda tornedalingarnas/Tornedalens intressen i frågor om allmän utveckling och i frågor om språk och kultur. Frågorna är viktiga för tornedalingar i förskingringen som inte längre har fortlöpande direkt kontakt med hembygden. En fristående förening utanför Tornedalen ansågs ha små möjligheter att påverka utvecklingen i Tornedalen.

Vi uppskattade förbundets arbete för att revitalisera det egna språket, tornedalsfinskan/meänkieli. Beslutet om att tornedalingarnas språk skulle bli ett minoritetsspråk gav ytterligare en grund för arbetet med att försöka hålla det utdöende språket vid liv.

Men det visade sig att STR-T också ägnade sig åt historiska företeelser i Tornedalen på ett sätt som vi var tveksamma till. Förbundsledningen hade en syn på försvenskningens processen i Tornedalen som vi i Uppsala ställde oss mycket frågande till och som enligt vår mening knappast stämde överens med tornedalingens i gemen uppfattning. Detsamma gäller synen på skullmätningar gjorda på tornedalingar. Nu har krav på att bli erkänt som ett ursprungsfolk tillkommit. Dessa stora frågor har förbundsledningen drivit utan att tillräckligt förankra agerandet.

I sak har föreningsstyrelsen varit kritisk till STR-T:s agerande för en sannings- och försoningskommission i två avseenden:

1. Förbundsledningen beskriver både försvenskningens processen och skullmätningarna på ett sätt som är historie- och perspektivlöst, tillrättalagt och förenklat och delvis inte sanningsenligt. Man uppvisar en selektiv läsning av historiska dokument och överdriver statens roll.
2. Förbundsledningen generaliserar, överdriver och förenklar tornedalingarnas upplevelser av försvenskning och skullmätningar och tillvitar staten en roll som kan diskuteras. Till stor del baserar man sin syn på traderade berättelser i Tornedalen.

Uppsalaföreningens syn utgår från att vad som skett i Tornedalen inte på något sätt kan jämföras med hur t.ex. apartheidregimen i Sydafrika behandlade de färgade och där man tillgrip en sannings- och försoningskommission för att komma till avslut. Skeendet i Tornedalen går inte heller att jämföra med olika staters behandling av urfolk som i Australien av aboriginer, i Kanada av inuiter eller för den delen i Sverige av samer.

Föreningsstyrelsen är kritisk till de av förbundsledningen anförda skälen för en sannings- och försoningskommission och upplever ett stöd från egna medlemmar och andra tornedalingar för denna syn. Med tanke på de olika uppfattningar om försvenskningen som alltsedan STR-T:s grundande funnits i Tornedalen hade det varit rimligare att verka för en förutsättningslös,

problematiserande utredning för att söka reda ut och klarlägga vad som verkligen hänt och för att söka finna anledningar till de skilda uppfattningarna om historien. Då skulle man få ett stabilare underlag för bedömning av eventuellt fortsatt agerande.

Försvenskning i skolan över hela Sverige

Tesen att särskilt tornedalingar utsatts för språkligt förtryck och övergrepp är perspektivlös. Försvenskningen var likartad över hela landet.

Med folkskolesystemets införande från mitten av 1800-talet inleddes en allmän uppbyggnad av skolsystemet men samtidigt också en försvenskningssprocess över hela landet. I stora delar av Sverige var talspråket dialektalt, d.v.s. barn som började i skolan mötte i många fall ett språk, rikssvenska, som var nytt för dem. Deras hemspråk, dialekter eller bygdemål, kunde skilja sig avsevärt från rikssvenskan. Skolspråket var svenska över hela Sverige (i Tornedalen inledningsvis finska). Syftet var naturligtvis inte att utrota vare sig tornedalsfinskan eller dialekterna, det togs för givet att dessa skulle överleva av egen kraft. Men precis som för dialekterna blev en indirekt konsekvens att finskans ställning försvagades av brist på uppmärksamhet. Denna utveckling förstärktes av förbättrade kommunikationer och radions utspridning som gjorde att tornedalingar alltmer kom i kontakt med svenska och svensktalande.

Det finns anledning att tro att barn i utpräglad dialektala områden som Skåne, Blekinge, Västerdalarna, Jämtland och norrländska älvdalar hade liknande problem som de i Tornedalen (efter att undervisning på svenska infördes) med att förstå den rikssvenska de mötte i skolan. Det är fråga om gradskillnad snarare än artskillnad. Det kan knappast hävdas att staten genom sin skolpolitik förtryckt eller begått övergrepp mot dessa dialektalande barn så att det behövs sanningskommissioner och försoning för att komma till något avslut. Men en icke avsedd konsekvens av försvenskningen blev likväl att grunden för dialekter och bygdemål liksom för tornedalsfinska försvagades genom att de inte gavs någon uppmärksamhet i undervisningen.

Tvåspråkighet målet. Omfattande diskussion om tornedalsfinskan

Jämfört med andra delar av landet diskuterades skolpolitiken i Tornedalen ingående i utredningar, i riksdagen, på regional och kommunal nivå och i massmedia. Målet var tvåspråkighet, att ge tornedalingar tillräckliga kunskaper i svenska för att bättre klara sig i det svenska samhället. Eftersom det gällde ett gränsområde anfördes dessutom speciella skäl för en försvenskning, nationalistiska och säkerhetspolitiska. På den finska sidan bedrevs en kraftig propaganda för ett Storfinland som skulle omfatta alla finstalande regioner inklusive Tornedalen. Ryssland var dessutom på väg att stärka kontrollen över storfurstendömet Finland. Staten ville också bryta Tornedalens språkliga och övriga isolering från övriga Sverige. Statskyrkan som långt in på 1900-talet var huvudman för skolan hade dessutom rent religionspolitiska motiv för denna. Man var inte bekväm i relationen till laestadianismen som dominerade i Tornedalen och hade finska som sitt huvudspråk.

I riksdagen talade många ledamöter för vikten av att ta hänsyn till tornedalingarnas finska bakgrund vid utformningen av läroplaner. Detsamma gäller för ansvariga ministrar i regeringen åtminstone från 1930-talet och för skolöverstyrelsen. Undervisningsrådet Olof Bruce bad efter att ha lyssnat på synpunkter från framsynta tornedalingar att tornedalska lärare skulle skicka en skrivelse till skolöverstyrelsen med sina synpunkter på det finska språkets ställning i folkskolan. Så skedde också i form av en petition i vilken man föreslog finska som partiellt undervisningsspråk och undervisningsämne. Den resulterade senare i ett regeringsbeslut om frivillig finskundervisning i fortsättningsskolan i strid med kommunernas inställning. Regeringen utnämnde också mot stiftets vilja William Snell till folkskoleinspektör

Bengt Bucht
20201118

i Tornedalen. Snell, en av petitionärerna, är en legendarisk person i Tornedalen vad gäller värnandet om tornedalsfinskan.

Historiskt fanns i Tornedalen en uttalad vilja att vara en del av Sverige en vilja som förstärktes av den storfinska agitationen. Intresset bland kommunerna i Tornedalen för undervisning i eller på finska i skolan var lågt, ”finska kunde man ju ändå”. Detsamma kan sägas om allmogen, det var svenska man var svag i. Tornedalskommunerna motsatte sig liksom stiftet t.o.m. förslag från regeringen om införande av en begränsad finskundervisning. Riksdag, regering och centrala myndigheter var på många sätt mer positivt inställda till tornedalsfinskan än lokala och regionala makthavare.

Kyrkans roll

Motståndet mot undervisning på/i finska kom främst från kyrkans håll som huvudman för folkskolan. Inom domkapitlet var biskopen Olof Bergqvist och stiftssekreteraren Albert Carlgren tongivande, i kommunerna kyrkoherden som ofta var skolnämndens ordförande. I skolfrågor var Carlgren Bergqvists ersättare när denne var i Stockholm med anledning av sitt uppdrag som riksdagsman. Carlgren var dessutom arbetande ledamot i arbetsstugustiftelsens centralstyrelse och benämndes av biskopen som organisatören av arbetsstuguväsendet i Norrbotten. Verksamheten var privat organiserad i stiftelseform finansierad i huvudsak av privata donationer men med visst statligt stöd. Den leddes av en centralstyrelse och lokala styrelser för varje arbetsstuga. Med sina dubbla roller var det Carlgren som i praktiken styrde försvenskningssprocessen i Tornedalen i både skola och arbetsstugor. 1954 avvecklades arbetsstugorna och omorganiserades till kommunala skolhem.

Inrättandet av ett rasbiologiskt institut. Antropologiska undersökningar

Riksdagen beslutade 1921 om att inrätta ett rasbiologiskt institut. Som chef tillsattes docenten Herman Lundborg som förordats av vetenskapssamhället. Syftet med institutet var förbättrad folkhälsa, vikten av att så långt möjligt förebygga allvarliga sjukdomar, alkoholism och allmän degenerering. Detta kunde ske genom utredning av mänskliga ärftlighetsförhållanden, sjukdomars och andra egenskapers nedärvning. Begrepp som ras, folk och nation hade en annan klang än de har nu. Rasbiologi var en vetenskaplig gren bland andra obefläckad av nazismens perversa raslära.

Här gäller det att skilja mellan statens roll som politisk beslutsfattare och en forskares egna idéer och motiv. Lundborgs personliga, kontroversiella idéer bl.a. om att vissa folkslag, raser, var lägre stående och om negativa effekter av rasblandning väckte tillsammans med hans alltmer tydliga förhållande till nazismen därför snart uppmärksamhet både inom och utanför institutet.

Riksdagen höll till Lundborgs besvikelse redan från början nere institutets budget. Antalet forskare eller andra seniora personer låg i storleksordningen tio personer, Lundborg ville ha ett betydligt större institut. Han fick mot sin och sin styrelses vilja inte fortsätta som chef efter pensioneringen. År 1936 tillsatte regeringen en ny chef, Gunnar Dahlberg, som arbetat på institutet och som var uttalat emot Lundborgs idéer. Samtidigt ändrades den vetenskapliga inriktningen från förlegad antropologi mot modernare medicinsk genetik, folksjukdomar och statistiska studier. Det kan påpekas att det innan den Mendelska genetiken slog igenom inom vetenskapen fanns en uppfattning att den fysiska kroppsformen hängde ihop med människors själsegenskaper.

Vid institutet bedrevs redan från början också annan och modernare forskning än inventerande undersökning och registrering av svenska folkets fysiska antropologi, men

Bengt Bucht
20201118

Lundborgs egna preferenser gjorde att den senare inriktningen dominerade. Man gjorde antropologiska kartläggningar över hela landet från Skåne till Lappland. Lundborg hade själv tidigare under många år som forskare vid Uppsala universitet bedrivit sådana undersökningar, i Norrland främst bland samer, och ville slutföra dem i institutets regi. Kartläggningar i övre Tornedalen, Lapplandsdelen, gällde också främst samer, medan nedre Tornedalen verkar ha berörts i mycket liten utsträckning om alls av Lundborgs faktiska mätningar. Där använde han sig för sina studier främst av vanliga porträttfoton tagna av kända fotografer.

Det kan svårligen göras gällande att tornedalingar som folkgrupp var föremål för av staten genomförd antropologisk kartläggning med rasistiska förtecken lika lite som skåningar, gotlänningar, östgötar, hallänningar, dalmasar m.fl., som också mättes och fotograferades. Det hindrar inte att de tornedalingar, omfattning okänd, som utöver tornedalska samer faktiskt blev föremål för Lundborgs undersökningar har känt sig illa behandlade eller kränkta. Undersökningarna inklusive fotografering i Lundborgs regi genomfördes utan att etiska aspekter togs i beaktande.

Tornedalingars upplevelse av skolgång och skallmätningar

Att en del tornedalingar har dåliga minnen från skolan och skolhemmen under försvenskningstiden och av antropologiska undersökningar kan inte bestridas, varje människa har rätt till sina upplevelser och sin sanning. Men det är också sant att många barn i skolor över hela Tornedalen inte har dåliga minnen. Visserligen följde skolor och arbetsstugor anmaningen att få barnen att tala svenska i skolan och i arbetsstugorna. Man kan jämföra skolansvariga myndigheters anmodan att få barnen att tala svenska i skolan med dagens försök med att blanda svenska barn och invandrabarn så att dessa fortare ska lära sig svenska. Ibland används termen språkbad för detta förfarande som väl ingen uppfattar som en förtryckande påverkan.

Direkta förbud att tala finska var lokala utfärdade av enskilda lärare och skolhemsföreståndare. De varierade därför mellan kommuner och skolor. Skolansvariga hade inga synpunkter på vad barnen talade utanför sin skoltid. Man måste också beakta att skolan vid den tid det gäller var mycket auktoritär, barn över hela Sverige bestraffades för förseelser som nu anses som bagateller; aga som pekpinnar över fingrarna och örfilar var legio liksom kvarsittning. Regelrätt stryk förekom också. Men vi vet också att de många lärare och annan personal som var finskkunniga hjälpte barnen både i skolor och på skolhem med att klara övergången till det svenska språket.

För att få perspektiv kan man lämpligen jämföra tornedalska och andra svenska barns upplevelser av sin skolgång under den aktuella tiden, inte minst på en fattig landsbygd. Barns socioekonomiska bakgrund har betydelse för hur de upplever skolan och kan göra det svårare att komma till rätta i denna särskilt för barn som av olika anledningar inte har det så lätt för sig och möter ett nytt språk. Det är lätt att tänka sig att sådana faktorer spelat in för barns upplevelser av och framgång i skolan. Här kan det möjligen finnas skillnader mellan skogs- och fjällbygderna i övre Tornedalen och det jordbruksinriktade mer tätbefolkade nedre Tornedalen.

Traderade berättelser är inte alltid hela sanningen

Det är viktigt att förhålla sig kritisk till, att problematisera folkligt traderade berättelser om hur det var att gå i skolan under försvenskningstiden och hur lärare agerade. Det går det inte att komma ifrån att allmänt traderade berättelser nog i många fall delvis bär mytens prägel i likhet med mäns historier från militärtjänsten och många historier om livet och människorna i byarna. Överdrifterna är legio. Det är många tornedalingar som haft/har en förnuftig,

balanserad syn på sin skoltid, på vad som verkligen ägde rum under försvenskingsprocessen liksom på antropologiska undersökningar. Kännedomen om de senare är dock låg bland tornedalingar i allmänhet då så få kommit i kontakt med dem.

Ett problematiserande synsätt måste också anläggas på berättelser från vistelsen på skolhem. Att bo i internat på skolhem från småskoleåldern, ibland med hemresa bara till jul och över sommaren, är ju nog så dramatiskt i sig språkproblem förutan. De speciella uniforma kläder som gällde i arbetsstugorna gjorde dessutom att arbetsstugubarnen i skolan skilde ut sig från barn som bodde hemma. Det bör noteras att inrättandet av skolhem med syfte att möjliggöra skolgång för barn från små skogs- och utbyar i glesbygden förekom inte bara i Tornedalen och var en av föräldrar i grunden uppskattad verksamhet. Ingen tvingades skicka iväg sina barn till ett skolhem.

Skam eller rationalitet eller tidens gång

Tesen att försvenskningen ledde till att tornedalingar i allmänhet har skämts för sin finska och därför valde att tala svenska med sina barn kan ifrågasättas. Finskan var ju fortfarande på 1950-talet vardagsspråket i och mellan byarna i Tornedalen och är så till viss del än idag. Den var viktig för kontakterna över riksgränsen. Många hade släkt och vänner i Finland och andra kontakter över gränsen som inom idrotten och på fritiden. Inom den laestadianska rörelsen var gemenskapen och samarbetet över gränsen stor. Man hade alltså stor nytta av att kunna tala finska. Mer vanligt än skam för det egna språket var nog att tornedalingar var besvärade av en bristfällig svenska när de kom till helsvenska miljöer som i militärtjänsten, på arbetsplatser eller vid högre utbildning. Bristande förmåga att tala det i ett visst sammanhang gängse språket ger automatiskt ett socialt underläge och därmed sämre möjligheter att göra sig gällande.

En väl så stor anledning till att föräldrar valde att tala svenska i hemmet var nog deras önskan att barnen genom bättre kunskaper i svenska än de själva haft också skulle vara bättre förberedda när de kom utanför Tornedalen. Den stora utflyttningen som en del av urbaniseringen kom igång på 1940- och 1950-talet när tornedalingar alltmer började arbeta utanför Tornedalen. Då började de också i större utsträckning vidareutbilda sig. Tidigare hade de stora strömmarna av tornedalingar utöver till USA gått till gruvorna i malmfälten d.v.s. inom Tornedalen. Där klarade man sig bra med finska och kunde dessutom veckopendla dit, vilket man fortfarande gör.

En starkt bidragande orsak till försvagningen av tornedalsfinskans ställning var precis som för dialekterna de ökade kontakter med det svenska språket genom de förbättrade kommunikationerna, arbete och studier utanför hembygden och utvecklingen av radio och TV.

Det kan diskuteras hur högt tornedalingar i allmänhet som ett utslag av moderniteten värderade sitt eget språk och sin kultur. Man ville nog som andra svenskar vara en del av det moderna Sverige. Tornedalsfinskan riskerade därmed att röna samma öde som med modernitetens intåg drabbat andra kulturyttringar över hela landet som dialekter, gamla redskap, husgeråd, möbler, textilier, gamla hus o.s.v., ”ut med det gamla och in med det nya”. En generell samhällsutveckling som hade mycket litet med statliga beslut att göra.

STR-T:s förstudie

STR-T:s förstudie som genomfördes på uppdrag och instruktioner av och leddes av förbundsledningen kan inte läggas till grund för bedömning av hur verkligheten såg ut. Det vetenskapliga värdet är diskutabelt. Den hade till uppgift att bestyrka de egna teserna och

tillför inte mer underlag än de traderade berättelserna. Den utgår från att staten faktiskt har begått integritetskränkande övergrepp mot tornedalingar bedömda som en mindervärdig ras. Ett fåtal personer intervjuades alla med dåliga minnen av sin skolgång, skolhemsvistelse eller antropologiska undersökningar. Urvalstekniken, personer som hade erfarenheter uppmanades att vända sig till STR-T, är diskutabel. Antalet intervjuade var en handfull, två personer om skolan, tre om arbetsstugor, tre om mätningar, delvis samma personer från övre Tornedalen plus ett par till.

Intervjufrågorna är ofta ledande, intervjuarna gör påståenden, förstärker negativa svar och ger ledande kommentarer. Öppna frågor saknas nästan helt. Svaren kan inte anses representativa annat än för de intervjuade personerna. Det borde om intresse funnits varit lätt att genom professionellt utarbetade breda enkäter få ett mer tillförlitligt allmängiltigt underlag om barns upplevelser av tiden i skola och i skolhem. I förstudien finns en omfattande källförteckning som skall ge intryck av en ingående litteraturstudie men där många referenser verkar vara mindre relevanta för de aktuella frågeställningarna. Det är märkligt att den inte tar upp Nils Slungas avhandling "Arbetsstugorna i Norra Sverige", som nyanserat beskriver verksamheten på arbetsstugorna med både negativa och positiva bilder av denna. Förundersökningsledarens genomgång av historiska fakta och hans egna reflektioner avslöjar en förutfattad syn på förtryck och övergrepp.

Slutsynpunkter

STR-T har genom sin förbundsstyrelse sedan grundandet för fyrtio år sedan stått för uppfattningen att staten begått övergrepp mot och förtryckt tornedalingar med utgångspunkt i traderade berättelser. Från början låg fokus på försvenskningen. Under senare tid har de antropologiska mätningarna tillkommit.

Den som haft en mot förbundets ledning avvikande uppfattning har gärna stämplats som okunnig, inte representativ eller motståndare till tornedalsfinskan. Upplevelser och uppfattningar har stått mot varandra. Det kan noteras att en av grundarna till STR-T på 1980-talet med anledning av mot förbundets hållning framförd kritik avfärdade denna med att konstatera att kritikerna "har så förstörda hjärnor att man inte behöver bry sig om dem". "Stackars människor. Lurade och slagna så att de hamnat i andras ledband, blivit pryglade bedragare". Avsaknaden av en bred, öppen diskussion om försvenskning och om Lundborgs mätningar kan ha bidragit till att en mytbildning om tornedalingarna som offer för statlig skolpolitik och raspolitik möjligen fått visst fäste fr.a. i delar av övre Tornedalen.

Tornedalen har i allt väsentligt av staten behandlats som annan svensk landsbygd. Det gäller politisk representation på alla nivåer och det gäller skola, hälso- och sjukvård, äldre- och barnomsorg, kommunikationer o.s.v. Det finns skäl att reflektera över om inte andra frågeställningar som centrum-periferi, stad-landsbygd, "herrar-undersåtar" om inte annat så omedvetet kanaliseras in i diskussionen om språkfrågan, försvenskningen. Urbanisering, industrialisering, strukturomvandling av jord- och skogsbruk har medfört stora förändringar i människors liv som många upplevt negativt och t.o.m. som "storsamhällets" övergrepp. Några intervjuer i STR-T:s förstudie kommer in på sådana frågeställningar som ju inte är specifika för Tornedalen.

Med kravet på att tornedalingarna, kvänerna, lantalaiset ska erkännas som ett urfolk ges en ytterligare en möjlig förklaringsmodell till de skilda åsikterna om historien, en etnopolitisk sådan. Med en agenda som bygger på gamla historiska dåligt belagda myter, går det kanske bättre att förstå varför man drivit frågan om sannings- och försoningskommission. Det går

inte att undvika en jämförelse med samerna, att man agerar med samernas situation som förebild. Det är däremot höljt i dunkel vilka de egentliga motiven för det nu så uppenbara etnopolitiska agerandet är. I motsats till samernas situation skiljer sig Tornedalen inte väsentligt från annan svensk landsbygd vad gäller kultur och levnadsförhållanden.

Analysen och diskussionen om förtryck av och övergrepp mot tornedalingarna blir problematisk om ingången är en förenklad bild av historien och förutfattade meningar om vad som skett och varför. Det gäller vid problemlöslösning och problembeskrivning likaväl som vid bedömning och utvärdering av orsaker till och omfattning av effekter av försvenskning och mätningar.

Det är nödvändigt att problematisera så komplexa frågeställningar som försvenskningen och de antropologiska undersökningarna i Tornedalen för att hitta hållbara förklaringsmodeller till skeendena och till människors upplevelser och uppfattningar. En analys måste vara öppen och förutsättningslös för att kunna läggas till grund för bedömningar och slutsatser. Man bör dessutom vara försiktig med att anlägga en nutida syn och nutida värderingar vid tolkning och bedömning av ett historiskt skeende.

Frågor som kan och bör ställas är t.ex: vad har skett och i vilken omfattning; hur skiljer sig försvenskning och antropologiska mätningar i Tornedalen åt från vad som skett i övriga Sverige; vad var syftet; vem svarade för vad; vilken roll hade staten, regionala och lokala beslutfattare; hurdan var tidsandan nationellt och internationellt; hur såg dåtida inlärningspedagogik ut nationellt och internationellt; hur skiljer sig effekterna i Tornedalen från dem i andra delar av Sverige; vilka skillnader finns i människors upplevelser; hur skiljer sig olika delar av Tornedalen åt vad gäller människors upplevelser; hur kan andra faktorer spela in i människors upplevelser; vilken roll har tornedalingarna själva haft för finskans försvagade ställning; hur spelar modernitetens intåg, urbanisering och samhällsutveckling i stort in i denna försvagning.

Sannings- och försoningskommissionen har möjligheten att ta det förutsättningslösa, breda grepp som krävs för att på djupet kunna belysa både språkfrågan och de antropologiska studierna. Detta skulle ge bättre förutsättningar att lösa motsättningarna om Tornedalens och tornedalingarnas historia i dessa frågor liksom om statens roll.

Referenser

- Riksdagsmotion nr 7. Angående skrivelse till konungen med begäran om utredning och förslag i fråga om upprättandet av ett svenskt rasbiologiskt institut. Första kammaren 1920.
- Kungl.Maj:ts proposition Nr 114 till riksdagen angående upprättande av ett rasbiologiskt institut; given Stockholms slott den 11 februari 1921.
- Hugo Tenerz, Folkupplysningsarbetet i Norrbottens finnbygd. Från äldsta tid till sekelskiftet 1900. Årsböcker i svensk undervisningshistoria. Vol. 102. 1960.
- Nils Slunga. Staten och den finskspråkiga befolkningen i Norrbotten. Avhandling. Tornedalica, nr 3. 1965.
- Nils Slunga, Arbetsstugorna i Sverige. Ett filantropiskt företag i skolans tjänst. Årsböcker i svensk undervisningshistoria, Vol 192. 2000.
- Gunnar Broberg, Statlig rasforskning i Sverige. Lunds universitet, 1995 och 2002.
- Ulf Teleman, Tradis och funkis. Svensk språkvård och språkpolitik efter 1800. Norstedts ordbok, 2003.

Bengt Bucht
20201118

- Lars Elenius, Nationalstat och minoritetspolitik. Samer och finskspråkiga minoriteter i ett jämförande nordiskt perspektiv. Studentlitteratur, 2006
- Björn Furuhagen, Den svenska rasbiologins idéhistoriska rötter. Forum för Levande Historia, Stockholm, 2007.
- Maja Hagerman. Käraste Herman. Rasbiologen Herman Lundborgs gåta. Norstedts 2015
- De historiska relationerna mellan Svenska kyrkan och samerna. En vetenskaplig antologi. Artos 2016.
- Stefan Aro. Ette tohtia olla oma itte. Samtalsbok om språk, tro och identitet i Tornedalen. Svenska kyrkan, 2018.
- Curt Persson. Då var jag som en fånge. Statens övergrepp på tornedalingar och meänkielitalande under 1800- och 1900-talet. Svenska Tornedalingars Riksförbund. 2018.